

Руски и српски текст Василија Никољског из Доње Русије

О Василију Никољском из Доње Русије писао сам у расправи „Српски књижевници од средине XIV до почетка XVII века“.¹⁾ Текст Василијевог списка нисам имао. Располагао сам само оним подацима које су дали А. Соловјев²⁾ и Д. Вуксан.³⁾ Из тих кратких обавештења сам видео да је спис на крају рукописне Синтагме Матије Властара из 1558 године и да обухвата 12 листова. Писан је за војводу Стефана Јакшића. Теолошке је садржине. Уперен је против католичке цркве. У њему се говори о папи Петру Гугњивом, о папи жени која се породила на Богојављење и о Лутеру. За Лутера се каже да је католички учитељ, и то савремен („њињашњи“). Занимљив је облик Лутеровог имена: „Луфтор“.

Помен Лутера и привукао је моју пажњу. Због тога сам Василија Никољског и унео у своју расправу. О Лутеру, и то опет као „Луфтору“, расправља се у преписци између угарског краља Јована Запоље и светогорског проте Гаврила. Нама није сачувана цела та преписка. Изгледа да је прво Запоља упутио једно „посланије“ (писмо) проти Гаврилу. Прота му је послао „епистолију“, којој је Запоља придавао толики значај да је наредио да се остави у ризницу. Друго своје „посланије“ Запоља је управо преко свога логофета Лацка „от Мацешти“. Прота Гаврило је послао свој „ответ“, и то не логофету већ самоме краљу. То друго „посланије“ Запољино и Гаврилово „ответ“ били су у једном рукопису Народне библиотеке у Београду. Објавио их је С. Матић.⁴⁾ У својој расправи ја сам говорио о тој преписци и о проти Гаврилу као српском књижевнику XVI века. А поводом расправљања о Лутеру у Гавриловом „ответу“ писао сам о Василију Никољском.

Рукопис Народне библиотеке у Београду био је Зборник са различитом садржином. Уствари то није био један рукопис, већ

¹⁾ Објављена у Српском књижевном гласнику 62 (1941).

²⁾ Гласник Скопског научног друштва XIV (1935) 225.

³⁾ Рукописи Цетињскога манастира (Зборник за историју Јужне Србије и суседних области I (135) 211—212).

⁴⁾ Богословље IX (1934) 6—17.

више њих, повезаних уједно. Писани су били српском рецензијом. Љуб. Стојановић ставља их у XVII век.⁵⁾ Зборник је био оштећен. Није имао почетка и свршетка, а недостајали су листови и из средине. На почетку је била „философија“ и извод из „Пчеле.“⁶⁾ „Философију“ је употребио Јагић, а добрим делом и штампао.⁷⁾ Сем других састава, у Зборнику је било Пророштво које се у рукописима приписује Премудром Лаву или Стефану Лазаревићу.⁸⁾ Овде се каже да „сија извик и састави Србљем и околним земљама цар, паче же и ритор Стефан Лазаревић“. У Зборнику је био још и спис Црнорисца Храбра, али без свршетка. Друго „посланије“ Запољино, односно писмо логофета Лацка, у Зборнику је било у целини. На крају „посланија“ је стајало да је „писано у Будиме граде в лето 7042“, а то значи 1533/34 год. Гаврилов „ответ“ је био без свршетка. С. Матић бележи да недостаје један лист. То је закључио по „некој старијој пагинацији (пре 1902)“. Израчунао је да би то отприлике износило „једну петину текста највише“.

Прота Гаврило је познат и као преводилац са грчког. С. Матић је навео један литургичан текст, који је Гаврило превео „от грчкије књиги в србскују“. То је Гаврило учинио 7043, а то значи 1534/35 год. Није више био прота, већ „прои прота“, негдашњи прота.⁹⁾ Гаврилов превод чувао се прво у манастиру, па онда у селу Возухој у Босни. Обухвата седам рукописних листова. О томе рукопису даје нешто података Мил. С. Филиповић.¹⁰⁾ То свакако није аутограф Гаврилов. О једном препису тог Гавриловог превода говори П. А. Сирку.¹¹⁾ Препис је из 1567 год. Радио га је поп Јован из Кратова, а чува се у Рилском манастиру. Чини саставни део служабника. Ја сам у својој расправи указао на још један Гаврилов превод са грчког. То је састав о служби над умрлим у велику недељу.¹²⁾ Нисам поменуо један оригиналан Гаврилов спис, за који сам, држећи се К. Јиречека,¹³⁾ сматрао да је написан на грчком, а доцније само преведен на словенски и румунски.¹⁴⁾ Као што код Григорија Цамблака нисам говорио о његовом раду који не припада старој српској књи-

⁵⁾ Каталог Народне библиотеке у Београду IV (1903) 340—342.

⁶⁾ В. Јагић, Споменик САН XIII (1892) XIX, XXIX.

⁷⁾ На и. м. 45—54.

⁸⁾ Ђ. Даничић, Старине Југ. акад. IV (1872) 81—85.

⁹⁾ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи III (1905) 52.

¹⁰⁾ Манастир Возућа у Босни (1940) 30; манастир Удрим или Гостовић у Босни (1940) 17.

¹¹⁾ Очерки изъ историі литературныхъ сношеній болгарь и сербовъ въ XIV—XVII вѣкахъ (1901) CCLI до CCLII.

¹²⁾ Упор. Т. Бурковић, Хиландар у доба Немањића (1925) 76.

¹³⁾ Историја Срба IV (1923) 148 нап. 2 = ново издање II (1952) 374 нап. 137.

¹⁴⁾ Упор. Чед. Мијатовић, Српски одзраци из румунске историје (Летопис М. С., 187 (1896) 13—14.

жевности, тако сам код Гаврила изоставио његов опис живота Нифона, митрополита солунског и у два маха патријарха цариградског. Нифон се пре монашења звао Никола. Био је син Мањојла, дворанина деспота Ђурђа. За Гаврила је И. Барбулеско тврдио да је из Кратова,¹⁵⁾ али то ће свакако бити помегња, настала због кратовског преписа Гавриловог превода. Из француског текста проширене књиге И. Барбулеска изостао је цео мали одељак који се односи на протопопа Гаврила, али је на другом месту задржан помен свештеника Гаврила из Кратова.¹⁶⁾ М. Н. Тихомиров је нашао да се Гаврило презивао Мстиславич. Њему то није сметало да Гаврила сматра за Србина.¹⁷⁾ Међутим, тај податак би сведочио да је Гаврило био вероватно Рус. Писао је на српском и његов рад припада српској књижевности, као што је српски књижевник био и Украјинац Самуило Бакачич, који је на Светој Пори преводио са грчког на крају XVII века.

Запољин логофет Лацко „от Мацешти“ из преписке са Гаврилом биће свакако хијероним Ласки (Lazky), пољски властелин, који је био у служби Запољиној, ишао у дипломатске мисије у Цариград (1527. 1531), водио преговоре са изасланицима краља Фердинанда, имао врховну управу над шајкашком службом.¹⁸⁾

Василије Никољски је свој спис саставио по налогу војводе Стефана Јакшића, па је због тога најпре требало утврдити ко је тај Стефан. Било је три Јакшића који су носили то име. Ја сам се у расправи определио за трећег, за сина Марка Јакшића. Тај је Стефан умро између 1530 и 1537 год. Кћи његове рођене тетке по оцу била је Јелена, жена рускога кнеза Василија III, а мати касније руског цара Ивана IV Грозног. То би објашњавало зашто је Стефан једноме Русу дао налог за састављање списка. Код нас је спис сачуван на крају Синтагме Матије Властара, једног рукописа који је 1558 год. писан за Силивестра, тадашњег хиландарског игумана, а после рашког митрополита. Пре но што је постао игуман, Силивестар је био у Русији, одакле је донео књиге, па можда и спис Василија Никољског. Тако сам се домишљао о начину на који је спис доспео у српске земље. Допуштао сам ипак могућност да је спис дошао и раније, неким другим путем.

Приликом прештампавања моје расправе ја текст њен нисам ништа мењао. У мојој књизи „Стари српски књижевници XIV—XVII века“ (1942) 41 изостављена је реченица, да Лутер за проту Гаврила није био хришћанин, већ „нечастив Јеврејин и Турчин“. То изостављање извршили су редактори књиге.

¹⁵⁾ Румуни према Србима и Бугарима (1908) 110, 117.

¹⁶⁾ Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie (1912) 222, 238.

¹⁷⁾ Славјански сборник (1947) 193.

¹⁸⁾ А. Ивић, Историја Срба у Војводини (1929) 87, 113, 122, 149.

Ја сам 1949 год. проучавао рукописе Цетињског манастира, па сам тада преписао и спис Василија Никољског. Проучавање сам вршио у име Историског института САН. Мој извјештај Институту, поднет још исте године, штампан је у Историском часопису II (1951). У њему сам опширно говорио о спису Василија Никољског (на стр. 339-341). Истакао сам да је спис из прве половине XVI века. Не може се закључити да ли је постао у српској средини или не. Писан је српском рецензијом, али су се на два три места поткрали јусови. По завршној реченици из Василијевог „предисловија“ изгледало би да је спис штампан или бар спреман за штампу. Што се тиче Стефана Јакшића, и у овом се извјештају изјашњавам за трећег, најмлађег Јакшића који је носио име Стефан. Задржао сам се нарочито на причању из списа о постављању „Карула“ за цара, о папи Петру Готњивом и установљењу папске државе, о папи жени која се породила за време водоосвећења о Богојављењу. Спис је састављен као одговор неком „латинском архиепископу“. У извјештају сам скренуо пажњу да се тај архиепископ на једном месту у спису ословљава са „светлоје ти краљевство“. Наизад, из списа се да закључити да је „латински архиепископ“ Стефану Јакшићу писао о Лутеру.

Кратко саопштење о Василију Никољском и његовом спису 3 октобра 1949 год. учинио сам и Институту за проучавање књижевности САН¹⁹).

Оно место из Василијевог „предисловија“, на основу кога сам помишљао да је спис можда штампан или спреман за штампу, пронашао сам и у поговору Служабника из Штампариије Љубавића²⁰). То ми је дало повода да се поново позабавим списом Василија Никољског. Дошао сам до извесних закључака и њих сам 13 фебруара 1950 год. саопштио Институту за проучавање књижевности САН²¹). Саопштење сам у целини штампао у Годишњаку Историског друштва Босне и Херцеговине II (1950) 83—88. Ево у чему се састоје моји закључци. И у Василијевом „предисловију“ и у поговору Љубавића говори се о „коситеровиденија буквама“ које треба да се исправе „очнепалним пламенем“ смисла или разума. Код Василија се још каже: као „среброискушено и очиштено“. Те „коситеровиденија букве“ ја сам схватио као слова од коситера. Све што се о њима говори једино је на месту у једној штампаној књизи. Због тога сам узео да су те речи прво биле у поговору Љубавића, па из њега пренете у Василијево „предисловије“. Сем њих, у „предисловије“ су пренете из поговора и друге реченице. Половина „предисловија“ претставља позајмицу из поговора Служабника. Тај поговор је штампан у Штампариији

¹⁹) Гласник САН I (1949) 503.

²⁰) Прештампан код Љуб. Стојановића, Стари српски записи и натписи I (1902) 144—147.

²¹) Гласник САН II (1950) 141—142.

Љубавића у Горажду 1 јула 1519 год. Василијев спис написан је, значи, после тога датума. Помен Лутера у спису као савременог католичког учитеља сведочи да је спис постао пре Лутерове екскомуникације, пре 3 јануара 1521 год. Уграво може се та граница померити за неколико недеља, рецимо до фебруара 1521 год., јер се мора рачунати с тим да је требало времена да вест о екскомуникацији допре до Василија. Тако би Василијев спис био састављен између 1 јула 1519 год. и фебруара 1521 год. Василије је употребио поговор из Служабника Љубавића, из старе српске штампане књиге. Имао је један српски извор. Највероватније је да је та књига дошла до њега у српској средини. Свој спис је Василије бесумње и саставио у српској рецензији. Њега треба убројати у српске књижевнике. У своју идентификацију војводе Стефана Јакшића, ћаручиоца списа, ја сам у овом свом саопштењу посумњао, али сам се ипак задржао на њој.

Тачно је да између Василијевог „предисловија“ и поговора Љубавића постоји слагање текста. Али њихов однос није онакав како сам га ја замишљао. Василије није чинио позајмице из поговора Љубавића, јер он није писао после штампања поговора већ пре. Свој спис је саставио у руској, а не у српској рецензији. У руском тексту је означена година које је постао спис. Дата је година по византиској ери 7019 и индикт 14, који њој одговара. Сем тога забележена је година и по нашој ери, 1511, која се слаже с византиском, али само под тим условом да се узме у обзир време између 1 јануара и 31 августа. Казано је и за чије је владавине написан спис. Прво је поменут Владислав, који је владао Угарском и Чешком. То је Владислав II Јагеловић, који је заиста био угарски и чешки краљ у то време (1490—1516). Затим су наведени пољски краљ Сигисмунд I (1506—1548) и руски велики кнез Василије III Ивџновић (1505—1533). За Грке је речено да страдају под страхом султана Бајазита II (1431—1512).

Војводу Стефана Јакшића из Василијевог списа треба сада идентификовати са Стефаном, сином Стефана Јакшића, а стрицем оног трећег, најмлађег Стефана. За тог Стефана се досад знало да је умро после 1507 год.²²⁾ Из Василијевог списа видимо да је Стефан био жив још 1511 год.

Руски текст Василијевог списа сачуван је у три рукописа: први је из 1546 год (без почетка), други је из првих година XVII века (такође без почетка), а трећи је с краја XVII и с почетка XVIII века (са првом трећином рукописа, па према томе и са почетком Василијевог списа). Два одломка из Василијевог списа налазе се у једном рукопису из 1580 год., а један одломак у рукопису из XVIII века. Списом су се користили доцнији руски полемички писци.

²²⁾ Војводина I (1939) 205.

Спис Василија Никољског објавио је Ф. И. Покровски.²³⁾ У кратком предговору Покровски даје податке о рукописима. О Василију не зна да каже ништа више но што има у самом спису. Руски текст списа даје нешто више података у томе смислу. Док се у српском тексту за Василија каже да је „прозиваеми Никољски“, дотле у руском стоји да је презвитер. Тако сазнајемо шта је био Василије. На крају руског текста Василије се извињава што није могао „риторски“ да састави свој спис, па наводи као оправдање: „Училишча николиже видех“. Покровски објашњава назив Доња Русија. По њему, то би вероватно била Прикарпатска Русија. У Прикарпатској Русији „Доњом земљом“ се назива угарска низија, а под именом „Долишњан“ и „Долињан“ позната су насеља на огранцима Карпата која се спуштају у ту низију.

Српски текст се слаже с руским. Задржане су исте речи, а прилагођавање је вршено само у гласовима. Ретко где је у једном од та два текста испуштана или дометана нека реч или неке речи. Тако напр. у руском тексту нема поднаслово „предисловије“. Понекад место једног израза долази други. У самом наслову напр. нема речи „вспоминаније“, на којој сам се задржавао у својим разлагањима о Василију. Руски текст употребљава израз „вписаније“. Слагање иде до краја 10 листа српског рукописа. Текст на листовима 11 и 12 потпуно се разликује од руског. То су два сасвим различита текста. На тим листовима у српском рукопису налази се и оно јословљавање „светлоје ти краљевство“ и помен писма о Лутеру. Ту су затим сва она занимљива причања о папи Петру Гугњивом и о папи жени. Због њих смо се и заинтересовали за спис. Његова теолошка садржина није нас ни најмање привлачила. Ми желимо да упознамо лектуру наших предака, али не искључиво ону која успављује и кроти човека. Тражимо списе који су подизали животну снагу и који су потстицали разговоре и изазивали препирке. Таквих је списа било код нас и у доба првих наших биографа. Прича о Индији будила је машту и наших људи, а не само западњака. Стварала је код њих жељу за путовањем, за упознавањем нових крајева. Све до Васка да Гама причале су се на западу легенде о земљи Првосвештеника Јована, а о њој се код нас могло да сазна из те приче о Индији. Чудне су се ствари казивале у тој Причи. И оно што се налази у српском тексту Василијевог списа и чудно је и занимљиво. Папа учи голубе да из његових устију пију воду, а из његових ушију да зобљу пшеницу. После народу тумачи да голуб слеће к њему као свети дух. И жена постаје папом, па се порађа за време водоосвећења. Због тога се уводи преглед пре постављања папа. Народу се објављује резултат прегледа и то овим речима: „машкула, машкула“.

²³⁾ Известія Отд. русск. яз. и слов. Имп. акад. наукъ XIII, 3 (1908) 91—126.

То неслагање српског текста на листовима 11 и 12 са руским текстом побудило ме је на пажљиво трагање. Требало се ослободити предубеђења да је српски текст јединствена целина. Тако су мислили А. Соловјев и Д. Вуксан, па тако и ја. Кад сам напустио мисао о целини текста, ствари су се разјасниле. Василијев спис иде само до краја 10 листа и ту се завршава. Престаје иза првог слога речи „животворешти“.²⁴⁾ Одатле па до краја текст није Василијев. Чији је онда? Проте Гаврила. То је управо онај крај његовог „ответа“ који је недостајао у рукопису Народне библиотеке у Београду. Није то ни најмање сумњиво. Није то претпоставка, већ поуздана чињеница. Сем тога краја, има један приличан део текста који се налази и овде и у штампаном тексту Гавриловог „ответа“. Код С. Матића он је на стр. 15—17. Текстови се лепо слажу. У штампаном тексту једна је реченица уметнута (на стр. 16). Сем тога, штампани текст пише „Калур“ место „Карул“, што је очевидно правилније. Сад кад знамо да текст са листа 11 и 12 припада Гавриловом „ответу“, јасно нам је да се оно „светлоје ти краљевство“ односи на Запољу.²⁵⁾ Писмо о Лутеру није упућено Стефану Јакшићу. То је писмо Запољино, односно логофетово, поводом кога Гаврило даје свој „ответ“.

У цетињском рукопису Синтагме Матије Властара мора да је било више додатих листа но што их сада има. Изостављени су баш листови са крајем списа Василија Никољског и са почетком преписке између Запоље и проте Гаврила.

Василије Никољски нас више не интересује. Он не припада нашој књижевности. Остаје нам да поново испитамо однос између његовог списа и поговора из Служабника Штампарије Љубавића. То овде нећемо чинити. Све оно због чега нас је занимао Василије утврдили смо да потиче од Гаврила. „Ответ“ Гаврилов сад је много привлачији и важнији но што је био. Он више није дефектан спис. Његов текст имамо у потпуности.

Ђорђе Сп. Радојичић

²⁴⁾ Код Покровског на стр. 112.

²⁵⁾ У штампаном тексту код С. Матића на стр. 15.